

De kanonnen van Olivier van Noort

Dit jaar is het precies vier eeuwen geleden dat de Utrechter Olivier van Noort aan zijn reis om de wereld begon (1598). Als eerste Nederlander slaagde hij erin om via de Straat Magelanes, over de Stille Oceaan en langs Kaap de Goede Hoop om de aardbol te zeilen. Magelanes zelf was hem in 1519 voorgegaan, gevolgd door de Engelsen Drake (1577) en Cavendish (1586), en allemaal deden ze er drie jaar over.

Olivier van Noort werd in 1558 of 1559 te Utrecht geboren en overleed in Schoonhoven op 22 februari 1627. Over zijn jeugd is niets bekend, behalve dat hij 'een geboren borgersoone' was, evenals zijn broer Cornelis die ook meevoer, maar die al na een half jaar sneuvelde. In 1598 werd Olivier, die toen al zeker tien jaar in Rotterdam als herbergier woonde, door Rotterdamse geldschietters in staat gesteld tot het maken van een reis naar Indië om het zuidwesten. Arnoud van Buchel, de Utrechtse chroniqueur van die dagen, tekende in zijn dagboek op: 'Kortgeleden is Olivier van Utrecht uit Rotterdam vertrokken om door de Straat van Magelanes te zeilen, als ik goed ben ingelicht. Het is iemand die voortgekomen is uit het schuim der zeerovers. Hij was lange tijd een verlopen en berooid sujet, maar de laatste tijd is hij in Rotterdam kroegbaas in de herberg de Sleutels geweest. Door de aanloop van kooplieden, die dagelijks hun geld verbrasten, heeft hij geleidelijk wat geld verdiend. Bovendien heeft hij een paar jaar geleden met succes een reis naar Indië ondernomen, hoewel men hem ervan verdenkt, dat hij daarbij meer als zeerover dan als koopman te werk is gegaan. Hij heeft een schip, gedeeltelijk op eigen kosten, uitgerust met levensmiddelen en wapens. Zijn soldaten en matrozen, een stel waaghalzen, een roekeloze bende, heeft hij al-

lemaal in kleurrijke kleding gestoken. Zelf heeft hij een zijden purperen mantel aan, met een gouden franje omzoomd, om zich het air van een prins te geven.'

In Rotterdam dacht men over Olivier heel wat gunstiger of realistischer dan Van Buchel deed. Veel leden van de vroedschap en goede burgers staken geld in de compagnie van Van Noort, zeker niet alleen 'verkwisters en doorbrengers' zoals zijn biograaf J.W. Ilzerman verzekert. Deze roept nog een betrouwbare getuige op, de kwartiermeester Jacob Jacobsz, die Van Noort kende als een man van 40 of 50 jaar, iemand van forse gestalte, die voor welgesteld doorging. In zijn herberg te Rotterdam ontving hij alleen aanzienlijke personen, grote heren en rijke kooplieden.²

Ilzerman gelooft dat Van Noort op zee, tussen het geboefte aan boord en in gevechten met de vijand, werd gevormd tot een onverschrokken aanvoerder, een man die in eigen kring begrepen en gezien was, maar die volkomen stond buiten de sfeer van de stille kamergeleerde Van Buchel. Zo min als deze iets begreep van de grote beweging van die dagen, van de plotselinge en machtige opbloei der grote vaart, toen de jonge republiek in korte tijd schepen zond naar de verst verwijderde landen van de wereld, begreep hij de waarde van een man als Van Noort op zijn bijzondere plaats, en

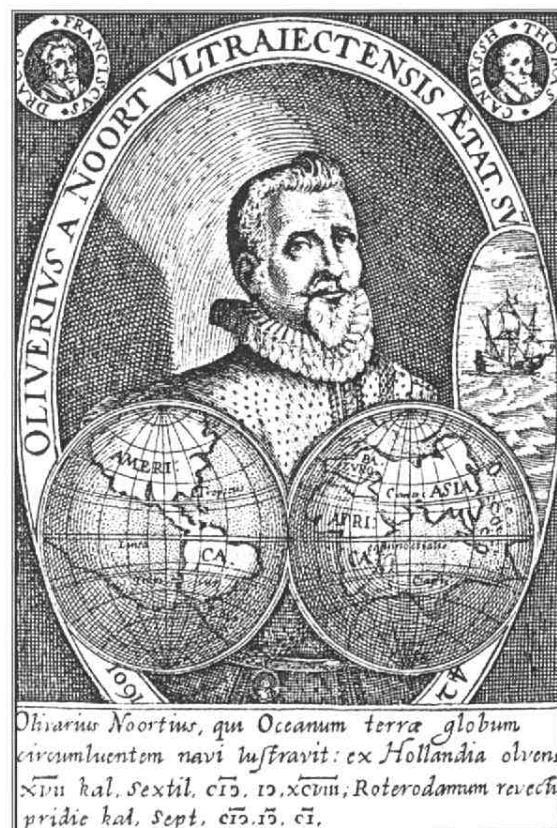
in zijn bijzondere omstandigheden. Kaapvaart was heel normaal in die dagen, en werd door prins Maurits, die steeds veel geld kon gebruiken, gewaardeerd. De gedachte ligt voor de hand, dat prins Maurits Van Noort's generaal- en admiraalschap over de samengevoegde schepen van Rotterdam en Amsterdam heeft bevorderd.³

Omdat het volop oorlog tegen de Spanjaarden was, had Van Noort grote moeite om geschut bij elkaar te krijgen. Van de Staten van Holland kreeg hij niet meer dan vier grote kanonnen te leen, met ammunitie. Voor de rest, minstens vijftig stuks, zal hij bij verschillende steden aangeklopt hebben. Op 13 december 1597 werd 'Geresolveert bij den Raide der stad van Utrecht, dat men Olivier van Noort sal accomderen ende laten volgen de twee metalen stucken, schietende omtrent vijftalf [vier-en-een-half] pont ijsers op sijn voorhebbende voyagie. Mits dat hij borge stelle van naar de wedercompste van 't schip, al waer 't dat dat hij achterbleeff (dat Godt verhoeden wil), deselve te restitueren. Ende soo die gequetst oft geleempt waere, 'tselve te doen hergieten, ende daer beneffens alsdan ten behoeve van den armen alhyer te schencken sesshondert gulden boven sijn beleeftheyt, dat hij wt sijnselfe sal mogen aen 't pauperhuys bewijsen.'

De kanonnen waren Van Noort niet zwaar genoeg. Hij verzocht andere en kreeg die bij besluit van 31 december 1597: 'Alsoe Olivier van Noort voorsz. aen mijn heeren schoudt ende borgemeesteren gedoleert heeft, dat hij geenszins gedient ofte beholpen is mette voorsz. twee stucken, vermits te cleyne ijsers schieten, soo hebben mijne heeren voornoemd geconsenteert

ende consenteeren bij desen, dat men hem sal laten volgen in plaetse van deselve twee andere slangen [kanonnen], schietende omtrent acht ponden ijsers, onder conditie ende restrictiën als voren.⁴ Op de kanonnen stond 'Thomas Both me fecit 1578'. Deze Thomas Both was een Utrechtse klokken- en geschutsgieter, die sinds 1560 met zijn nazaten jarenlang in Utrecht werkte en veel carillons samenstelde. Deze klokken zijn rond 1650 bijna allemaal door Hemony vervangen. De kanonnen van Van Noort heeft hij dus gegoten kort nadat hij in 1576 als stads-kanonnengieter, 'deser stadt meyster busschut' was aangesteld. Het is vermoedelijk van een bepaalde bronzen legering geweest.⁵ Wat andere steden in dit opzicht gedaan hebben, kon IJzerman niet nagaan. Van Noort schreef in september 1601 aan de raad van Utrecht, dat 'oick sommige andere steden' geholpen hadden, maar noemt ze niet. Het overige geschut moest Van Noort links en rechts voor veel geld kopen. Kort voor zijn vertrek kocht hij nog twee metalen stukken van Diederick Vijgh, heer van Zoelen bij Tiel, voor 1537 gulden.⁶ De reis werd gecoördineerd met een overeenkomstige Amsterdamse onderneming, waarbij de Rotterdammers zich aansloten tot een 'Magallaanse Compagnie'. De meeste participanten in de compagnie kwamen uit de twee grote havensteden, maar ook Utrechters moeten meegefinancierd hebben. Bij een aanbevelingsbrief van de vroedschap van Utrecht aan de Staten-Generaal van 5 juli 1624, is een rekest overgelegd van inwoners van Utrecht, 'heriderende [erfgenamen] in de Magellanische Compagnie', ondertekend

door Fred. van Zuylen van Nyevelt, Jan van der Vecht, H. van Westrenen, H. van Domzelaer, Jan van Heemskerck en Johan de Leerdam. Deze personen of hun degenen van wie zij erfdien, moeten dus ook tot de participanten in de uitrusting behoord hebben.⁷ Op 2 juli 1598 vertrok uit Rotterdam een vloot van vier schepen, bemand met 248 koppen; Van Noort was admiraal, Jacob Claesz van Ipendam vice-admiraal. Deze Jacob Claesz pleegde muiterij, zodat Van Noort hem op een onbewoond eiland moest achterlaten. De passage door de Straat Magelanes kostte vier maanden. Het grote schip dat onder bevel van Claesz gestaan had, raakte uit zicht en stak alleen oceaan over, waarna het op een van de Molukse eilanden strandde. Een klein schip ging verloren in een storm, een ander in een zeegevecht met de Spanjaarden bij Manila. Met het ene overgebleven schip bereikte Olivier van Noort Rotterdam.⁸ Op 26 augustus 1601 zette hij met nog 45 man voet aan wal in Rotterdam, na een odyssee van drie jaar. Zijn trouwe Penelope, Margareta Pieters, had de herberg draaiend gehouden, en dat was wel nodig, want financieel zag het er slecht uit voor Van Noort. Hij had tegen de verwachting in maar weinig specerijen meegebracht, en de opbrengst was lang niet genoeg om de gages te betalen en aan de andere verplichtingen te voldoen. Het schip werd dus verkocht en de kanonnen werden teruggestuurd naar de steden die ze uitgeleend hadden. Van Noort schreef een uitvoerige brief aan de stad Utrecht, waarin hij vertelt over de tegenslagen en zijn persoonlijke verliezen, zodat hij niets meer heeft dan de eer en het be-

Portret van
Olivier van Noort.
Gravure Christijn
van de Passe

sef, dat hij de vijand afbreuk en het vaderland een dienst bewezen heeft. Hij is dus niet in staat f 600 aan de armen te schenken, waartoe hij zich verplicht had, en verzoekt om uitstel van deze betaling. Dit uitstel werd hem door de Raad van Utrecht toegestaan.⁹ De twee kanonnen waren dus in Utrecht teruggekeerd. Dezelfde Arnoud van Buchel, die eerst weinig ophad met de zeerover Van Noort, heeft ca. 1630 veel goed gemaakt door 'in 't pant van Mariëndael',¹⁰ de volgende notitie te maken: "Anno 1629, in augusto, op de wallen t' Utrecht gebracht, wanneer Amersfoort van de viant belegert is, onder andere stücken geschuts, twee metalen die met Olivier van Noort om de werelt hadden geweest, waerop tot gedachtenisse stonden dese veersen:

"Strete Megeliano heb ic gepasseert, Met den general Olivier onbevrees, t' Utrecht ic wederom ben gearriveert, Als ic drie jaeren op de reys was geweest."

Thomas Both me fecit anno 1578.

De kanonnen van Olivier van Noort

Op het¹² ander:

"De werelts ronde cloot, Ben ic in drie jaeren, Door avonturen groot, Met Olivier omvaeren."

Zo weten we dus dat zijn vaderstad, die hem met twee flinke kanonnen gesteund had, en hem coulant tegemoet getreden was, best trots op hem was. De twee vuurmonden waarmee Spaanse schepen naar de zeebodem waren gestuurd, waren in Utrecht museumstukken geworden. Curiositeiten die de bezoeker lieten zien dat Utrechts beroemde zoon Olivier om de wereld gevaren was. Twee gedichtjes waren in de kanonnen gegraveerd om dit feit voor eeuwig vast te leggen. Maar Horatius had gelijk, gedichten zijn 'aere perennius', duurzamer dan brons. Niet op het bronzen geschut maar op het papier van Buchelius, is dit stedelijke eerbetoon bewaard gebleven. In augustus 1629 vielen de Spanjaarden Amersfoort aan en veroverden de stad tijdelijk, in de hoop Frederik Hendrik te dwingen, zijn belegering van Den Bosch op te geven. Dat lukte niet, maar Utrecht kreeg het benauwd, en versterkte in allerijl de wallen. Ook de twee kanonnen, die al een halve eeuw oud waren, en op de zeven zeeën de schrik van de Spaanse vloot waren geweest, werden op de wallen gesleept om de Spaanse legers te verjagen. Ze konden alweer gauw terug naar hun rustplaats. Waarschijnlijk was dat de kloostergang van Mariëndaal waar Buchel ze zag. Wat er daarna mee gebeurde is niet duidelijk. Misschien zijn ze twintig jaar later samen met de klokken van hun maker, Thomas Both, in de smeltkroes van de gebroeders Hemony gegaan. Dan is het mogelijk dat we ze elke dag horen als het Domcarillon een liedje

speelt. In het carillon van het stadhuisstorentje van Schoonhoven, dat in 1775 door Andreas van den Gheyn in Leuven gegoten werd, hangt een klok met het opschrift:

"Mijn schor geloey op reys voor dapperen van Noort, Klinkt, na een lange rust, thans in een fray akkoord."

Van Noort stierf in 1627 in Schoonhoven, waar hij een paar jaar garnizoenscommandant was, hij werd eervol begraven in de Bartholomeuskerk, waar zijn grafzerk nog te zien is. In de stadsbeschrijving uit 1762¹³ staat:

"Men ziet thans, aan de Oostmuur der Kerke, een schoon Stuk Metaal Geschut, in het jaar 1578 te Utrecht gegoten, en konstig gewerkt, door dezen Olivier aan de Stadt Schoonhoven vereert [geschonken], hetwelk [met] hem, volgens het daar op gesneden Opschrift, in drie Jaeren de Wereld heeft omgezeylt."

De stadsarchivaris C.R. Schoute wijst erop dat Van Noort dit kanon niet zelf geschonken kan hebben (het stond trouwens in 1629, na de dood van Van Noort nog op de Utrechts wallen), omdat een resolutie van 1698 vermeldt, dat Schoonhoven 'van de commies Hoogwerf een metaal stuk canon (ontving), schietende zeve pont bals, hetwelke met Olivier van Noort de wereld heeft omgevaren'. Wanneer het gemeneland erom vroeg, moest het onmiddellijk teruggegeven worden. Hoe het kanon in het bezit van 'het gemeneland' gekomen is, kan mogelijk nog onderzocht worden. Misschien kan dan ook duidelijk worden wat er met het andere kanon gebeurd is. Hoe dan ook, Schoonhoven had zeventig jaar later een nieuw carillon nodig, en het ooit in bruikleen gekregen kanon leverde, samen met de ou-

de klokken, zoveel klokspijs op, dat de stad redelijk goedkoop een mooi nieuw carillon kreeg. Een van de klokken vermeldt de reis van Olivier van Noort nog, en zo laat hij nog dagelijks van zich horen. De zilverstad is trouwens een echte Van Noort-stad. Er is een straat en een plein naar hem genoemd en in 1982 kreeg hij een bronzen standbeeld. Het werd onthuld door Pleun van der Lugt, de eerste Nederlander die alleen, non-stop om de wereld zeilde in 286 dagen, van 1981-1982.

Het blijft merkwaardig waarom Utrecht een beroemdheid als Olivier van Noort zo verwaarloosd heeft. Omdat hij er alleen maar geboren is? Rotterdam is heel anders omgegaan met Erasmus, die daar ook na zijn jeugd nooit meer teruggekomen is. Hij kreeg het oudste standbeeld van Nederland en de nieuwste brug werd naar hem genoemd. In Utrecht is nog geen straatsteen naar Van Noort genoemd.¹⁴ Geen artikeltje is er ooit aan hem gewijd. En dat terwijl de stad hem twee kanonnen gegeven had, die als monument voor zijn ontdekkingsreis gediend hebben. Het eeuwfeest is een mooie gelegenheid tot eerherstel.

Literatuur:

J.W. IJzerman, *De reis om de wereld door Olivier van Noort*, 2 dl., 's-Gravenhage 1926. Werken der Linschoten-Vereniging, dl. 27-28.

J.C. Mollema, *De reis om de wereld van Olivier van Noort, 1598-1601*, Amsterdam 1937. Patriareeks 1.

[C.R. Schoute], 'Van kanon tot carillon', in: Jan van der Zwart, *Het carillon van Schoonhoven: een onderzoek naar de historie van de stadhuisklokken*, [z.pl. 1975], p. 19-30. Broek 1957: Jan O.M. Broek, *A letter from Olivier van Noort, circumnavigator, pertaining to the first*

Internet

Oud-Utrecht op Internet

Iedereen die beschikt over een Internet-aansluiting kan vanaf 1 november 1997 terecht bij de homepage van Oud-Utrecht. Vanaf die datum heeft Oud-Utrecht haar plaats gevonden in de berm van de digitale snelweg bij kilometerplaat:

<http://home.wxs.nl/~luijtoos>. De homepage van Oud-Utrecht biedt de mogelijkheid meer aan de weet te komen over de vereniging, maar verwijst ook door naar webpages met specifieke informatie over het tijdschrift, het jaarboek en activiteiten van de vereniging. Momenteel is de site van Oud-Utrecht nog in ontwikkeling en wordt er gewerkt aan een flitsender presentatie met meer gebruiksmogelijkheden. In het nieuwe jaar zal een speciale webpage worden gewijd aan het lustrum en komt er een plaats waar links met andere historische verenigingen en organisaties te vinden zijn. Leden die via e-mail op de hoogte willen blijven van de activiteiten van Oud-Utrecht kunnen zich via de homepage aanmelden.

Tot slot heeft Oud-Utrecht een "clubhuis" ingericht in de digitale stad Utrecht (<http://www.city.nl>) waar leden en belangstellenden eveneens op de hoogte kunnen blijven van het laatste nieuws omtrent de vereniging.

Dutch voyage around the world, translated, with an historical commentary, S. Paul, Minnesota, 1957.

H.C. Bultman, *De Grote of St. Bartholomeuskerk te Schoonhoven*, [z.pl. 1979]

Brochure 1913: Ned. Herv. Bartholomaëus-kerk en hare oudheden te Schoonhoven, [z.pl. 1913]

Lugard 1927: Gerh. J. Lugard jr., '1627 - 22 Februari - 1927', in: *Schoonhovense Courant* van 22 febr. 1927.

Henze 1992: Dietmar Henze, *Enzyklopädie der Entdecker und Erforscher der Erde*, 15. Lfg., Graz 1992.

1. Descriptio urbis Rheno-Trajectinae, 'ex inedito ms. Arn. Buchelii edit. P. P. Muschenbroek 1801, p. 115. Evenzo Diarium van Arend van Buchell, uitg. door G. Brom en L.A. van Langeraad, 1907, p. 473. Geciteerd (Latijn en Ned.) door IJzerman p. 41-42. Ik heb de oude vertaling aangepast, zoals ik ook de citaten van IJzerman leesbaarder heb gemaakt.

2. IJzerman p. 42.

3. IJzerman p. 44-45.

4. IJzerman p. 50.

5. Zie W. van der Elst, 'De klokken van de Nicolai-kerk te Utrecht in hun omgeving', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1927, p. 102-119, m.n. p. 116. En Dick van den Hul, *Klokkenkunst te Utrecht tot 1700*, Utrecht 1982, *Stichtse historische reeks* nr. 8, p. 168-169.

6. IJzerman p. 50.

7. IJzerman p. 57.

8. Ook van Magelaens' vloot van vijf schepen en 265 man kwam na drie jaar maar één schip terug met achttien overlevenden. Magelaens moest niet minder dan vijf muiterijen onderdrukken en sneuvelde zelf op de Filippijnen.

9. IJzerman p. 93.

10. In de kloostergang van het toen al grotendeels afgebroken Cisterciënser nonnenklooster Mariëndaal aan de Vecht, in de wijk Zuilen. Overigens is het niet helemaal zeker dat de kanonnen daar, buiten de stadsmuren, lagen. Misschien heeft Buchel de gedichtjes genoteerd op een bladzijde over Mariëndaal, waar nog ruimte was.

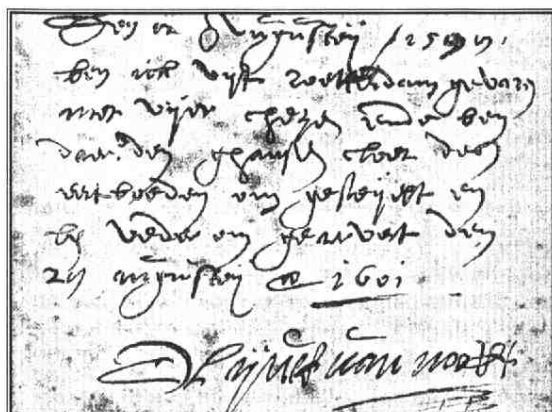
Achterin zijn boek voegt hij wel meer notities samen, maar dan schrijft hij er wel steeds (?) bij waar de grafzerken en dergelijke te vinden zijn.

11. In zijn *Monumenta passim in templis* (hs., aanw. in het Utrechts archief, bibl. nr. XXVIII L 1) pag. 276 (fol. 153), in extenso geciteerd door IJzerman op p. 94.

12. Hs.: Op 't het ander.

13. H. van Berkum, *Beschrijving der stad Schoonhoven*, 1762, p. 408, geciteerd in Schoute, p. 19.

14. Op 5 dec. 1978 besloten B&W van Utrecht de Mauritiuslaan te noemen naar één van de schepen waarmee Olivier van Noort in 1598-1601 een reis om de wereld maakte, en op 12 okt. 1982 de Eendrachtlaan naar een ander schip van zijn vloot. (Met dank aan Erik Tigelaar die dit uitzocht). Overigens zijn er meerdere schepen geweest die zo heetten.

Handschrift
Olivier van Noort
brief uit 1601